

Lytovskyy D. V. Formation of professional organizations and position of the Jewish teaching in Ukraine during the Central Rada.

The article examines the main peculiarities and features of a professional teacher of the Jewish nation in Ukraine during the reign of the Central Rada. The split situation in the environment of the Jewish teaching and its influence on carrying out democratic changes in system of the Jewish national education is analyzed.

Т. О. Маньківська

**УМОВИ ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ
УЧИТЕЛЬСТВА НА СЛОБОЖАНЩИНІ В ПЕРІОД
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ
1917–1921 РР.**

Ключові слова: учительство, умови праці, соціальне забезпечення, Слобожанщина.

Ключевые слова: учительство, условия труда, социальное обеспечение, Слобожанщина.

Key words: teachers, conditions for work, social maintenance, Slobozhanshchyna.

Державотворчий процес в Україні в 1917–1921 рр. супроводжувався інтенсивним реформуванням освіти. Успіх реалізації реформ значною мірою залежав від становища школи та роботи вчительства, перед яким поставали нові завдання та вимоги. Якість роботи педагога визначається також умовами праці та проживання, розміром винагороди за роботу. Невирішеність цих питань у 1917–1921 рр. в підсумку негативно позначилась на процесі розбудови школи.

Проблема соціального забезпечення та умов праці вчительства Слобожанщини не стала предметом окремого дослідження. Деякі аспекти зазначеного питання висвітлені, зокрема, у працях таких дослідників, як І. С. Плахтій, С. В. Шефель [1], Д. Ф. Розовик [2], М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська [3].

Мета статті — розкрити особливості умов праці та соціально-го забезпечення вчительства в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Тривала військово-політична боротьба за владу в Україні призвела до повної економічної розрухи, а отже, й інфляції,

значного зростання цін на продукти та промислові товари. Учителі опинились у надзвичайно скрутних умовах, оскільки єдиним джерелом прибутку для більшості з них була заробітна платня, яка не відповідала рівню цін і, крім того, видавалась нерегулярно.

Реформи в галузі шкільної освіти вимагали відповідних умов праці вчителя, за яких нормально проходив би навчальний процес. Боротьба за владу, громадянська війна вкрай негативно позначились на становищі вчительства і школи. Відсутність ремонту й опалення в шкільних приміщеннях, нестача підручників і письмового приладдя стали звичайними умовами роботи вчителя.

У зв'язку з процесами українізації освіти забезпечення шкіл українськими підручниками було одним з першочергових завдань в освітній політиці всіх національних урядів та органів місцевого самоврядування. Ця проблема обговорювалась на всеукраїнських і місцевих учительських з'їздах. Перший з'їзд українського вчителства на Слобожанщині (15 квітня 1917 р.) постановив створити спеціальний комітет для перегляду українських підручників, а також звертався до земств, міського керівництва та громадськості з проханням фінансування видання підручників, аби забезпечити ними до осені всі школи [4, с. 1–2]. Однак виконати такий план повністю не вдалося. Богодухівська повітова земська управа в жовтні 1917 р. отримала від учительки Олійниківського земського училища прохання на видачу зошитів та приладдя для письма, букварів, задачників та інших підручників, а також семи шкільних парт, яких не вистачало [5, арк. 3, 6, 10].

Подальша політична боротьба не сприяла покращенню ситуації, а з її завершенням більшість шкіл виявилися абсолютно незабезпеченими необхідними для навчання засобами. Постійна зміна влади не давала можливості налагодити постачання підручників в усі віддалені повіти і волості. Чугуївський волосний революційний комітет на запит повітового відділу народної освіти подавав відомості, що станом на 21 червня 1920 р. школи в Чугуївській волості не отримували ніяких навчальних посібників протягом кількох років, а тому мають велику в них потребу [6, арк. 23]. На 1 жовтня 1921 р. завідувач Мечебівського волосного відділу народної освіти (Ізюмський повіт)

склав список підручників у школах волості. Три школи (Мечebilівська, Семенівська і Ново-Миколаївська) мали, принаймні, по кілька одиниць (хоча і стареньких, у поганому стані) грама-тик, букварів, задачників та ін., а у семи школах волості під-ручників не було взагалі. Позитивним винятком з такої статисти-ки стала Безпальчевська школа, де підручники постачалися місцевими селянами-німцями, які, на думку завідувача, єдині, хто «ставляться свідомо до культурно-просвітньої роботи» [7, арк. 26].

Житлове питання для вчителів вирішувалось шляхом на-дання квартири при школі або виплати «квартирних», якщо вчитель чи вчителька користувались житлом за наймом. Однак економічна ситуація погіршувалась, і в певний період визначе-на раніше сума вже не відповідала рівню вартості найму жит-ла. У Валківському повіті станом на жовтень 1918 р. більшість учителів безкоштовно користувалась квартирою, наданою зем-ством, інші ж отримували 15 крб щомісячно «квартирних». Проте такої суми було недостатньо для оплати найманого жит-ла з опаленням навіть у сільській місцевості [8, арк. 19]. А от в Охтирському повіті ситуація з «квартирними» була кращою. Їх сума на листопад 1918 р. в місті для вчителів, які мали сім'ю, становила 75 крб, для одиноких — 50 крб, а в повіті — 50 крб і 35 крб на місяць [8, арк. 12].

Видача даних коштів, як і всієї заробітної платні, велась не-регулярно і з великими затримками. За архівними матеріалами Богодухівського повіту ще з початку 1918 р. видача «квартир-них» була припинена згідно з постановою земського зібрання, а з платні тих учителів, котрі користувались земською кварти-рою, вираховувалась відповідна сума [9, арк. 100].

У відомості витрат Ізюмського земства по відділу народної освіти зазначають такі суми «квартирних» грошей для вчителів земських та колишніх церковнопарафіяльних шкіл на 1919 р.: учителям першої категорії — по 600 крб, другої категорії — по 480 крб, третьої категорії — по 360 крб в рік [10, арк. 71–72]. Тож у даному повіті розмір «квартирних» збільшувався вже відповідно до категорії вчителя.

Умови праці і проживання вчительства були важкими. Опалення шкільних приміщень ставало нагальною, часто нерозв'язною проблемою. Завідувач Мечebilівського першого

земського училища (Ізюмський повіт) М. Рабчевський бачив вихід лише у закритті школи, про що повідомляв 22 грудня 1918 р. до Ізюмської повітової земської управи: «Переконаливо прошу Земську Управу невідкладно прийняти міри по забезпеченню училища паливом, так як при морозі в 6–10 градусів не тільки проводити заняття, але і жити неможливо» [11, арк. 308].

Ремонт шкільних будинків часто не здійснювався по декілька років, хоча різними урядами неодноразово робилися спроби вирішити цю проблему (так, зокрема, в період Гетьманату Рада міністрів виділила влітку 1918 р. 5 млн крб на ремонт діючих шкільних закладів) [2, с. 59]. Учителька В. Кулова повідомляла 23 серпня 1919 р. до Богодухівської повітової земської управи про необхідність ремонту в Краснокутській (колишній церковнопарафіяльній) школі, оскільки такий там взагалі не проводився з 1917 р. [12, арк. 125]. У квітні–серпні 1919 р. з проханням здійснити ремонт до Богодухівської повітової земської управи звертались учителі ще принаймні з 18 шкіл [12, арк. 55, 66, 82, 96, 97, 104, 109–112, 114, 118, 120, 122, 127, 141, 144, 147]. При цьому у двох випадках будівлі пошкодились внаслідок вибуху снарядів, а приміщення одного з цих початкових училищ потребувало ремонту та дезінфекції, оскільки використовувалось більшовицькими військами як лазарет для поранених та хворих на тиф [12, арк. 97, 110].

Часто наявність шкільного помешкання не гарантувала педагогам можливості проживання в ньому. У період Гетьманату реквізиції шкільних приміщень німецькими й австрійськими військами були явищем не поодиноким в Україні. Використання шкільних будинків не за призначенням, зокрема для розквартирування військ чи розміщення лазаретів, негативно позначалось на цілісності навчального процесу. Посилаючись на постанову Ради міністрів про звільнення всіх шкільних приміщень від реквізиції, Міністерство народної освіти зверталось до Головного штабу Київського шкільного округу з проханням зробити розпорядження про звільнення від постою німецьких льотчиків приміщення Сумської гімназії, яке до того ж потребувало ремонту [13, арк. 41].

Однак дану проблему доводилось ще неодноразово вирішувати і в подальшому. Вже за радянської влади (липень 1920 р.)

всім волосним виконавчим комітетам Чугуївського повіту було розіслане розпорядження взяти на себе під «строгу революційну відповідальність» охорону шкільних будівель і не дозволяти використовувати їх ні для яких інших, окрім культурно-просвітних, потреб без дозволу повітового відділу народної освіти чи повітового виконавчого комітету. Це було пов'язано з тим, що в цілому ряді волостей шкільні будівлі зі згоди місцевих виконкомів займались під різні потреби, зокрема для розквартирування військ чи розміщення канцелярій відділів, що наносить шкоду старим невідремontованим приміщенням і загострює ще більше питання шкільної розрухи [14, арк. 20].

Надзвичайно тяжкі умови праці народного вчителства (в непристосованих приміщеннях, без опалення і належного медичного обслуговування), спалахи епідемій інфекційних захворювань негативно відбилися на його здоров'ї та стали причиною припинення занять та закриття шкіл. У звіті Сумського відділу народної освіти за період з грудня 1919 р. по квітень 1920 р. зазначається, що не в усіх школах навчальна робота проходила нормально з таких причин: 1) епідемії висипного тифу та інших захворювань серед учнів і вчителів (закривались школи в Білопільлі, Річках, Гребениківці); 2) відсутність опалення; 3) нестача навчальних посібників та письмового приладдя. Статистика захворюваності показала, що на 85 виданих учителям відпусток були 54 випадки висипного тифу (але відділ народної освіти підкреслював, що про багато випадків не був повідомлений через поганий зв'язок з повітами), 1 — віспи, з приводу інших зазначено таке: «решта учителів хворіли легеневию та іншими гострими захворюваннями, часто на ґрунті недоїдання» [15, арк. 135].

Зі встановленням радянської влади надання відпусток здійснювалось відповідними відділами народної освіти при виконавчих комітетах. Однак із введенням розпорядження Наркомосвіти УСРР всі працівники освіти вважались мобілізованими, а відпустки і переведення припинялись. Для отримання відпусток по хворобі вчителі мали спершу звертатись до лікарської комісії при відділі праці [16, арк. 76].

Виплата коштів працівникам освіти на випадок хвороби здійснювалась спеціальними органами соціального забезпечення. Харківський губернський відділ праці і соціального за-

безпечення повідомляв, що працівники губернського відділу народної освіти, які є членами Хобкаси, одержують від неї відпустки по хворобі, але після посвідчення їх лікарською комісією, та утримання на період відпустки. Для всіх інших грошова допомога по хворобі, а також пенсія за втрату годувальника мала видаватися губернським відділом соціального забезпечення [17, арк. 189].

Окрім безпосереднього проведення навчання в школі в радянський період учителі стали примусово залучатись до іншої роботи, що вимагала багато часу та сил. У зв'язку з оголошенням мобілізації всіх робітників народної освіти, Лебединський повітовий відділ народної освіти видав наказ від 10 липня 1920 р. усім учителям приступити до дошкільної та позашкільної роботи у тісному контакті з місцевими культурно-просвітніми товариствами, а в разі відсутності таких — «об'єднаними силами вчительської колегії». Звітуватися про таку роботу вчителі мали щотижня до повітового відділу освіти [14, арк. 36]. Однак слід зазначити, що саме такий підхід до розв'язання даного питання радянською владою певною мірою сприяв досягненню високих показників у подоланні безграмотності населення.

За підсумками роботи вчителів Чугуївського повіту за літній період 1920 р. були призначені перевибори шкільних працівників, оскільки вони не займались необхідною «ні культурною, ні політично-суспільною роботою». Тому президія Чугуївського виконавчого комітету виявила бажання забезпечити школи «достойними кадрами шкільних працівників» [16, арк. 76].

В умовах економічної розрухи для покращення становища вчителів Радю народних комісарів УСРР була видана постановою «Про забезпечення продовольством робітників освіти» (22 червня 1920 року), за якою передбачалась видача пайків працівникам освіти [18, арк. 41]. Однак не в усіх повітах вдалось налагодити їх регулярну видачу. На зібранні членів Ізюмської повітової профспілки працівників освіти (10, 12 вересня 1920 р.) порушувалось питання про неотримання учителями в багатьох школах повіту продовольчих пайків, внаслідок чого вони в прямому сенсі голодували, тоді як в інших повітах Харківської губернії їх видача розпочалась ще в квітні (тобто з виходом декрету Раднаркому від 5 квітня 1920 р. про єдиний трудовий пайок) [19, арк.63зв. — 64; 18, арк. 41]. У Красноос-

кільській волості вчителі не отримували продовольчих пайків з липня по жовтень 1920 р., з приводу чого і звертались до Ізюмської повітової профспілки [19, арк. 24].

Наприкінці 1920 р. відділ охорони праці Союзу працівників освіти і соціалістичної культури повідомляв, що всі працівники, які знаходяться у відпустці (черговій, по хворобі, у зв'язку з вагітністю та пологами при наявності відповідних посвідчень лікарсько-контрольних комісій), зберігають за собою користування пайками всіх видів, як трудового, так і спеціального [17, арк. 174].

Отже, гостра політична боротьба за владу, громадянська війна, в умовах яких короткі періоди перебування при владі кожного з урядів не давали можливості подолати економічну розруху, забезпечити стабільний розвиток освіти, що у свою чергу негативно позначилось на умовах праці вчителства, його соціальному й матеріальному забезпеченні. Учителі, залишаючись основною силою в шкільному будівництві, не завжди мали можливість якісно виконувати свою роботу та забезпечувати цілісність навчального процесу.

Джерела та література

1. Плахтій І. С. Політика радянської влади в галузі культури на Харківщині в 1919–1920 рр. / І. С. Плахтій, С. В. Шефель // *Культура України*: 36. ст. — Х., 1993. — Вип. 1. — С. 23–32.
2. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. / Д. Розовик; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — К.: Аквілон-Плюс, 2011. — 543 с.
3. Кукурудзяк М. Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. — Кам'янець-Подільський: Абетка, 1997. — 175 с.
4. Перший з'їзд українського вчителства на Слобожанщині // *Рідне слово*. — 1917. — № 5 (29 квітня). — С. 1–2
5. Державний архів Харківської області (далі — ДАХО). — Ф. 306. — Оп.1. — Спр. 66.
6. ДАХО. — Ф. Р-104. — Оп. 1. — Спр. 2.
7. Там само. — Ф. Р-1635. — Оп. 1. — Спр. 35
8. Там само. — Ф. Р-101. — Оп. 1. — Спр. 69.
9. Там само. — Ф. 306. — Оп. 1. — Спр. 15.
10. Там само. — Ф. 82. — Оп. 1. — Спр. 119.
11. Там само. — Спр. 118.
12. Там само. — Ф. Р-434. — Оп. 3. — Спр. 3.

13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 2201. — Оп. 1. — Спр. 101.
14. ДАХО. — Ф. Р-104. — Оп.1. — Спр. 32.
15. Там само. — Ф. Р-820. — Оп. 1. — Спр. 15.
16. Там само. — Спр. 14.
17. Там само. — Спр. 13
18. Там само. — Спр. 12.
19. Там само. — Ф. Р-1635. — Оп. 1. — Спр. 13.

Анотації

Маньківская Т. А. Условия труда и социальная защита учителя на Слобожанщине в период национально-освободительных соревнований 1917–1921 гг.

В статье исследуются условия труда учителей и их социальное обеспечение на территории Слобожанщины в 1917–1921 гг.

Mankivska T. Conditions for work and social maintenance of teachers in Slobozhanshchyna during the period of national liberation movement in 1917–1921.

Conditions for teacher's work and their social maintenance are investigated in the article.

О. Б. Потіха

РОЛЬ УНДО В ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ (1930–1935)

Ключові слова: педагогічні товариства, культурно-освітня діяльність, національне визволення.

Ключевые слова: педагогические общества, культурно-образовательная деятельность, национальное освобождение.

Key words: pedagogical societies, cultural and educational activities, national liberation.

Громадська діяльність однієї з найвпливовіших політичних організацій Західної України — Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) — впливала з ідеологічно-організаційних засад партії, спрямовувалась на захист і розвиток національної освіти, культури, виховання національно свідомих членів суспільства. Така діяльність була необхідною і розцінювалася не лише як засіб піднесення культурно-